

Назар Эшонкул

БЕККЭТ

1906 йил Ирландияда туғилган. Ж.Жойс билан Францияга келиб, бир умр қолиб кетган. Абсурд театри назариётчиси ва асосчиларидан. Шоир, адиб, драматург. Адабиёт соҳасидаги хизматлари учун 1969 йил Нобель мукофоти берилган. XX аср англо-француз адабиётининг йирик вакили.

Ҳаёт хилма-хил бўлгани каби адабиётдаги услублар, анъаналар ва инсонга муносабат ҳам хилма-хилдир. Айниқса, XX асрга келиб адабиёт яна ҳам ранг-баранглашди. Инсоннинг мураккаб руҳиятига мос равишда бадиий тафаккурнинг ифода усуллари ҳам мураккаблашди. Бу эса адабиётни маълум маънода кенг ўқувчилар оммасидан ажратиб қўйди. Лекин бадиий тафаккурдаги изланишлар тўхтагани йўқ. Ўзларини хоҳ символист, хоҳ сюрреалист, хоҳ дадаист, хоҳ ультраист деб атамасин, барибир бу адабий оқимлар яратган асарлар инсон ва унинг қалби ҳақидадир. XX аср жаҳон адабиётидаги барча янги оқимлар услубий изланишлар, энг аввало, француз адабиётида юз бердики, бу адабиёт том маънодаги янги бадиий тафаккурнинг маркази бўлиб қолди.

XX аср бадиий тафаккурида кескин бурилиш ясаган, янги оқим сифатида бутун дунёда шов-шув қўзғаган Беккет мансуб «абсурд театри» буюк янгилик эди. Беккет томошабиннинг ҳисларига эмас, заковатига мурожаат этилади ва ана ўша ерда сахна тасаввур сахнасини яратади. Тасаввур қилишга заковати етмаганлари учун Беккет асарлари шунчаки чўпчак бўлиб туюлади.

У XX аср услубига янги мазмун олиб кирди. Беккет асарлари 50-йиллар бошида бутун дунёга тарқалган, муҳокама қилинган эса-да, собиқ Иттифоқ мафкуриси 80-йилларгача уни зарарли ёзувчилар рўйхатига қўшиб қўйди. Кейин эса Беккет асарларини чириётган капиталистик ҳаётнинг инъикоси сифатида баҳолашди. Беккет асарларини XX аср маънавиятининг тимсоли сифатида қабул қилиш ҳақиқатга яқинроқдир. 50-йиллардаёқ у кўтарган муаммоларга инсоният 80-йилларда дуч келди. Бу ёзувчининг инсон психологиясини чуқур билишини ҳамда инсоният Беккет кўтарган муаммолардан қочиб қутулолмаслигини кўрсатди.

«Годони кутишяпти» асари Беккет номини бутун дунёга машҳур қилиб юборди. Асарда ҳеч қандай воқеа йўқ, икки киши йиғилиб, сўнг уларга яна икки киши қўшилади. Годонинг кимлиги ҳам номаълум. Унинг кимлигини ёки нималигини ҳеч ким билмайди. Бироқ ҳаммаси «Ҳозир Годо келади» деб кутиб туришаверади. Годо сахна охиригача номаълум бўлиб қолади, у келмайди. Беккет бу асарида Ғарб кишисининг руҳий дунёсини очади, яъни одамнинг ҳаёти номаълум ва ҳеч қачон ташриф буюрмайдиган Годони кутиш каби беъманидир. Одам ҳаётдан нима кутаётганини ўзи билмайди. Ҳаётлари ҳам ўзлари каби, Годо каби беъмани кутиш, ёлғон умид билан ўтиб кетади, ҳаётнинг абсурдлиги ана шу ерда дейди адиб. Годо асарда умрнинг тимсоли, инсон ҳаётининг, тўғрироғи, инсон маҳкумлигининг тимсоли. Бошқа томондан, Бу Ғарб кишисининг бўшаб қолган кўнгили ойнаси. Ғарб ақли худони инкор қилди. Инкор қилинган худо ўрнини сароб эгаллади. Сароб – бу Годо. Саробга қанчалик яқинлашсангиз, шунчалик қочади. Инсон моҳияти ўтган асрнинг бошларидан бери инсониятдан ана шундай қочиб юрибди. Ғарб ақли «Годо» – маъно деб билгани сароб бўлиб, энди фақат уни кутиш ва абадий сарсонликка маҳкум этилди. Бу асар ана шу маҳкумлиқнинг кичик бир кўриниши. Асарда Беккет Владимир ва Эстрагон образлари орқали ёзувчи ва эзилувчини, қуллик ва соҳибликни тимсоллаштирган. Қаҳрамонлар шу даражадаки, уларнинг ҳатто ўйлагиси ҳам келмайди. Асарда ҳеч нарса содир бўлмайди. Воқеа йўқ. Сюжет йўқ. Годони кутиб-кутиб, яна кутиш учун тарқалишади. Бу абадий маҳкумлиқ («Годо» сўзи инглиз

тилидаги «худо» сўзига маънодош ва шаклдош, Беккет бу ерда XX асрнинг муштабид тузуми инсоннинг жисми тугул унинг хаёли, фикри, ақли, кечинмаларига ҳам кишан солган, уни ҳам мафкурасига қул қилиб олган, инкор қилган худонинг ўрнига муштабиднинг ўзи чиқиб ўтирибди демокчи бўлгандир? Бу асар тимсолини ҳали-ҳануз шарҳлашяпти, ҳали-ҳануз бир тўхтамга келингани йўқ, ҳали-ҳануз Годони кутишгандай бу асардан маъно излашяпти, инсоният ҳалигача Годонинг кимлигини аниқлагани ва хулоса чиқаргани йўқ..

... «Қадам товушлари» пьесасида Мэй касал онасига қараб туради. Биз сахнада унинг онасини кўрмаймиз, фақат товушини эшитамиз. Она ва қиз ўртасидаги жавоб асосан касаллик ҳақида бўлади. Бироқ пьеса давомида гап жисмоний касаллик ҳақидамас, маънавий мажруҳлик ҳақида кетаётгани аён бўлади, тўғрироғи, касал она – мажруҳ маънавиятнинг тимсоли. Она ва қиз ўртасидаги суҳбатдан шу нарса аён бўладики, улар бир-бирларини мутлақо билишмайди, яъни мутлақо бир-бирига бегона. Худди сахна каби уларнинг онги, оқибатлари ҳам, она-болаликлари ҳам, қондош эканликлари ҳам зулматга ғарқ бўлган. Пьеса охирида шу нарса аён бўладики, пьеса бошида она ва қиздек кўринган қаҳрамонлар бир-бирига мутлақо ёт кишилар бўлиб чиқади, демак, улар ҳеч қачон она-бола бўлишмаган, демак, Мэй ҳали туғилмаган, ҳали дунёга келмаган, яъни у ўз ҳаётида ҳеч қандай из қолдирмаган: изсиз ғойиб бўлиш, қаршисидаги зулматга сингиб кетиш арафасида. Бу одамларнинг ҳаётлари шунчалик мазмунсизки, бундай умрдан қадам товушлари афзалроқ, чунки қадам товушлари ҳар қалай ҳаракат қилади ва товуш беради. Инсон умри эса ана шу қадам товушидан ҳам қадрсизроқ ва аҳамиятсизроқдир. Инсонни маънан қашшоқ қилиб қўйган жамиятда инсон умри ана шундай бўлишга маҳкум. Чунки инсон фақат маънавият билангина ҳайвондан фарқ қилади. Ана шу хусусият бўлмаса, инсоннинг ҳаёти ҳайвонникидан баттарроқ.

Номини бутун дунёга машхур қилган «Театр I», «Театр II», «Эндшпиль», «Ётлашув», «Ўйин» пьесаларида ҳам Беккет инсоннинг мавҳумлик билан юзма-юз тургандаги ички дунёсини кўрсатди. Худди Кафка асарлари каби бу пьесаларда ҳам инсон умрини беадад саробга, мавҳумотга, ўзлиги, ўз қиёфасидан, инсоний хислатларидан ётлаштиришга хизмат этувчи, уни муте ва қул қилувчи жамият билан қарама-қарши турган инсон фожиаси қаламга олинади. XX аср Ғарб кишиси маънавий қадриятлар харобаси устида ўтирибди, унда жаҳонга, ўз ҳурлигига интилишдан кўра қулликка, мутеликка мойиллик кучли. У ўтмишдан айро қилинган, келажакка ишонмайди. Беккет бу ҳолни шундай ифодалайди: келажак зулмат ичида, ўтмиш эса олисда. Шу сабабли ҳам унинг асарларида зулмат, олислик, ётлашув рамзлари қайта-қайта бўй кўрсатади.

Бу асарлар инсоннинг фақат фожиалари ҳақида эмас. Бу асарлар ўзини ўрганаётган, фожиадан кутулиш йўлини излаётган, кишанларни ва тафаккурга соя солган зулматни парчалаётган ақл-идрок ҳақидадир. Ўзини ўрганаётган, фожиасини таниётган мавҳумлик ёки мазмунсизлик асли инсоний қиёфасини тиклаётган, ўзини, «мени»ни излаётган, «мени»ни тахлили, қилаётган, уйғона бошлаган идрокдир. Беккет асарлари ақл-идрок ва тафаккурни ҳушёрликка чақирувчи бир чорловдир. Бу чорловни қандай тушуниш ва уни англаш ҳар кимнинг савиясига боғлиқ.